

GLÄSSER NORBERT

AZ ÉLŐK HÁZA

A közösségi emlékezet valós és virtuális terei a makói izraelita temetők példáján

„Éledjenek fel a te halottaid, holtaim támadjanak föl...”
(Jesája 26:19)

A temető, nem csak végső nyughely vagy a társadalom eltávozott generációinak kutatható lenyomata, hanem az élő közösség emlékezetének helye is, a térben megjelenített emlékezet. Ez az emlékezet ugyanakkor nem a közösségen kívül létezik, hanem társadalmi intézmények által – tudatos erőfeszítések árán – fenntartott kulturális jelenség.¹ Az elmúlt két évtized néprajzi paradigmaváltása az amerikai és nyugat-európai emlékezetkutatást is adaptálta.² Ennek keretében az emlékezet közösségi vonatkozásaira, írásos, szóbeli és térbeli megjelenítéseire figyeltek fel.³ A tanulmányban – Makó esetében – azt a kérdést járjuk körül, hogy hogyan szolgálhatja ma a temető egy elszármazott zsidó közösség összetartozástudatát.

A jelenség más elvándorolt vagy elűzött/ kitelepített közösségek esetében sem ismeretlen. Bizonyos vonásai általánosan jellemzik a hagyományosabb keretek között élő közösségeket, annak ellenére, hogy a globalizációval és a megnövekedett mobilitással a magyarországi gyász- és temetőkultúra is átalakulóban van. A temetőktől függetlenül már az 1990-es években felfigyelt a paradigmaváltáson áteső néprajz a makói zsidóságra és annak emlékezetére.⁴

A bennünket körülvevő világot azáltal lakjuk be, hogy jelentéssel töltjük meg. Sokszor ugyanannak a térnek a legkülönbözőbb jelentései alakulnak ki.

1 ASSMANN 1999. 48, 77-78.

2 OLICK – ROBBINS 1999. 19-43.

3 Az emlékezet tereiről lásd: BODÓ 2000., GYÁNI 2000.; a genealógiai emlékezetéről lásd: KESZEG 2002. 172-212.

4 A makóiak emlékezetében megjelenő zsidóságra vonatkozóan az 1990-es évek elején néprajzi kutatás is zajlott, melynek kéziratai a Néprajzi Kutató Intézet adattárában lelhetők fel. A kutatás eredményeire vonatkozóan lásd: SZABÓ 2003. 63–86.; SZARVAS 2003. 49–61. A visszazarándoklás filmes néprajzi feldolgozását lásd: Tari János: Mint Makó Jeruzsálemtől dokumentumfilm sorozat (1991-1995), Távoli templom (2002), TÁTRAI 2004. 317-321.; szociográfiai megközelítésben pedig Bacskai Sándor munkáit, BACSKAI 1997.; BACSKAI 2004.

A jelentéshez pedig használat társul, legyen szó az ünnepek rítusairól vagy a mindennapok rutinjairól. A különböző csoportok különbözőképpen használhatják ugyanazt a teret.⁵ A tér – pusztá fizikai megjelenésén túl – a kogníció szintjére is kivetül: tapasztaljuk, ábrázoljuk azt, s emlékezünk rá, elbeszéléseinkben újraalkotjuk azt. Mindehhez keretet pedig az a csoport szolgáltat, amelyhez tartozunk. A tér többnyire fizikai valóságában válik megragadhatóvá számunkra.

Hacár hakádos Makave – a Makói Szent Udvar alatt a makói orthodox főrabbi belzi chászid mintákat követő dédunokáját, Simon Lemberger rabbit közösségi vallási tekintélyként elismerő elszármazott makói orthodox zsidók értendők.⁶ A különböző, új és hátrahagyott régi közösségi terek a modern tömegközlekedés és a fenntartásokkal használt tömegkommunikációs eszközök révén átstrukturálódnak, s tudati szinten válnak jelentőssé a rítusok, valamint a genealógiai emlékezet és annak képi megjelenítése felől.

A makói közösségszerveződés komplex szociokulturális jelenségéből számunkra csupán egy szegmens válik fontossá. Miként szolgálja a temető egy másutt élő közösség emlékezetét és fennmaradását? A *Makói Zsidók Világszervezete* és a makói orthodox főrabbi dédunokája által vezetett *Makói Szent Udvar* ugyanis nem Makón él. A közösség tagjai 1994-től a makói világtalálkozókon gyűlnek össze, ami a makói orthodox főrabbi, Vorhand Mózes (1862-1944), az *Ohel Mose*⁷ szerzőjének halálozási évfordulójára esik. A temetőlátogatás nem ismeretlen jelenség a jelentős rabbik, chászid *rebbe*k *jurcájtján*. A Kárpát-medencében és Kelet-Európában sajátos vallási turizmus alakult ki a *harédi* világban,⁸ sőt egyes amerikai honlapokon az outreach részévé is teszik ezeket az alkalmakat. Hasonlót Budapesten a *Chabad* esetében tapasztalhatunk.⁹ A MAZSIKE, mint szekuláris egyesület pedig az örökségturizmus keretében látogatja ezeket a zarándokhelyeket.¹⁰ Ennek során egyazon tér különböző közösségi használatait figyelhetjük meg. Ezek a használatok viszont az eltérő csoportok kulturális emlékezetétől függően igen sokfélék lehetnek.

5 A közép- és kelet-európai zsidó emlékhelyek zsidóságon kívüli használatáról, valamint az amerikai határvidék és a kelet-európai stetit-kultúra németek általi – alternatív világgént történő – mai újraértelmezéséről lásd: GRUBER 2009. 487-504.; GRUBER 2002.

6 A makói zsidó közösségről lásd GLESZER 2008a. 971-987.; GLÄSSER 2011. 61-80.

7 Mózes sátra, ami egyaránt a mű címe és a sírház felirata.

8 Áhitatos, istenfélő – *Jesaja* 66:5 verséből ered: „Halljátok az Örökkévaló Igéjét, ti ki remegtek az igéjére! / Simu dvár Hasem haharedim el dváru.” A fogalom héber nyelvhasználatban terjedt el a 20. század második felében, s nem terjedt túl ezen. Simeon D. Baumel meghatározásában azoknak a zsidóknak a jelölésére szolgál, akiknek az életvitele, világnézete, éthosza és hite túllép azon, amit az emberek többsége „orthodoxként” ismer. Baumel az angol nyelvterület ultraorthodox fogalmával azonosítja, bár több csoportkultúra, irányzat és mozgalom gyűjtőfogalmaként kezeli. BAUMEL 2003. 154-155. (Az ultraorthodox fogalom ugyanakkor politikai és világnézeti jelentésrétegektől terhelt külső meghatározás.) A fenti értelmezéstől függetlenül a harédi önmeghatározást angolszász szóhasználatban gyakran megfeleltetik a modern-orthodox jelzőnek. Ellentétének a hiloni, azaz világi, szekuláris tekintendő.

9 VINCZE 2009. 72-74., 85.; illetve Zarándoklás a Kárpátokba – [hirdetés] *Gut Sabesz* 2004. ápr. 23./ 3.; *Gut Sabesz* 2004. máj. 14./ 2.

10 *Mazsike Hírlevél* 2005. november/ 8-9., ill.: <http://www.mzsh.hu/hirek.html> (letöltés ideje: 2006. 01. 18.)

A makói zsidóság a 18. században püspöki telepítésként jött létre. A 19. század végén a közösségben egyaránt voltak cseh-morva és galíciai gyökerű családok. Az orthodox zsidóság főként hagymakereskedelemmel foglalkozott. Az orthodox közösségen belül chászid híveket is tömörítő Machziké Torá imaegylet működött.¹¹ A századfordulós és a két világháború közötti fővárosi zsidó sajtó tudósításai szerint több chászid rebbének éltek tisztelői a közösségben, és a Nyitráról ide került Vorhand Mózes főrabbi is megbecsült tagja volt az orthodox szervezetnek.¹² Askenáz orthodox hitközségi élet jellemezte a neológia mellett élő közösséget. A makói zsidóság – a vészidőszakot túlélte magyarországi orthodoxiához hasonlóan – az új társadalmi berendezkedés elől vándorolt külföldre. Az utolsó tömeges és egyben a helyi közösséget is felszámoló orthodox elvándorlás Makón 1956-ban volt. Bécsen keresztül előbb Nyugat-Európa nagyvárosaiba, majd az USA-ba vagy a Szentföldre vándoroltak ki.¹³ Ma Bécs, London, New York, Kirjat Ata, Ashdod azok a nagyobb városok/ települések, ahol makói orthodoxok élnek.

Fontos változásként említendő az urbánus vagy világvárosi közeg. A városi/ kisvárosi zsidóság kapcsolata itt már nem csak a vidékkel szakadt meg, hanem az a világ is végérvényesen felszámolódott, amit maguk mögött hagytak. Ugyanakkor ez a rurális környezet és hagyomány folyamatos és meg nem kérdőjelezett hivatkozási alappá vált.

Vorhand Mózes szellemi örököse, a főrabbi leányunokájának férje – a Szentföldre vándorolt – Mose Nathan Lemberger (1909-1982) a belzi chászidizmus irányába vitte el követőit, ami az orthodox közösség jelenlegi arculatát is megszabja. Számos Magyarországról elvándorolt *harédi* közösség elvéve az *azoj vi in der alter hájm*, azaz úgy mint a régi hazában jelmondata vált.¹⁴ 1994-től a hátrahagyott kisvárosi/ vidéki közeg fontos, és ismét megtapasztalható viszonyítási ponttá válhatott, habár 1956 óta jelentős átalakuláson ment keresztül. Ekkor kezdődtek Vorhand Mózes főrabbi halálozási évfordulóján a makói zarándoklatok, amelyek – egyúttal a már említett – *Makói Zsidók Világszervezetének* találkozói is voltak.

A temetőlátogatásokat azonban célszerű differenciáltan szemlélni a *harédi* gyakorlaton belül is. Ez a zarándoklat egyszerre *kéveróvesz*, az atyák sírjának látogatása és *cu zán áf di kivré cádikim*, az igaz emberek sírjánál való jelenlét. *Kéveróvesz*, mert Vorhand Mózes leszármazottai a Vorhand és Lemberger család Európából, Amerikából és a Szentföldről ekkor gyűlik össze, chászidok, orthodoxok, némelyek pedig külsőségekben a modern-orthodoxiához közelítenek. *Cu zán áf di kivré cádikim*, mert ekkor keresik fel a *cádikként* tisztelt Vorhand Mózes és más közösségben tevékenykedett rabbik sírját, és utaznak el Nagykállóba, Csengerre, Bodrogeresztúrra vagy más zarándokhelyre.¹⁵

11 Bacsikai Sándor szíves szóbeli közlése.

12 Vorhand Mózes rabbi 1913-ban érkezett Nyitráról Makóra. 1897-ben arról tudósít az orthodox sajtó, hogy vezetésével a modernitás tendenciáinak beszűremlését tapasztaló hívek egy csoportja önálló közösséget hozott létre a nyitrai orthodoxián belül, amit hatóságilag szüntetnek meg. A különböző irányzatok makói alakulásának részletesebb áttekintését lásd: GLESZER 2008a.

13 BACSKAI 1997, 149-181.

14 Fényes Balázs szíves, szóbeli közlése.

15 A mai zarándokutakat illetően lásd: GLESZER 2006. 69-94.

Vorhand Mózes a két világháború között az Orthodox Központi Iroda képviselőtestületének tiszteletbeli elnöke volt és gyakran fordult elő a neve az orthodox sajtó hasábjain. Mai tiszteletét az egykori közösségi vallási életen túl 1944-ben bekövetkezett erőszakos halála és a szegedi deportáló vagonok elcsatolása alapozta meg.¹⁶ A makói csendőrök kémek bűjtatásának vádjával vitték a makói csendőrségre és verték halálra az agg főrabbit. Halálos ágyán közösségének ígéretet tett, hogy az Örökkévalónál imádkozik értük és közben jár, hogy ne essen bajuk. A közösség nagy része osztrák mezőgazdasági mintatáborokba került, így sokan túléltek a háborút és visszatértek Makóra. Vorhand Mózes emlékezete ugyanakkor nem illeszkedik a mai holokauszt-emlékezetbe, – a harédi világhoz hasonlóan – a leszármazottak értelmezései sem ezt az utat követik.

A visszatérő orthodox közösség hamar visszaállította korábbi infrastruktúráját és vallási életét. Az elhunyt főrabbi sírja fölé pedig *ohelt* emeltek.¹⁷ Az ezredfordulót követő felújítások keretében a sírház kibővítésére is sor került. Ez tekinthető a mai közösségi emlékezet központi térbeli helyének. Ez egy mennyezettel, járólappal, ablakokkal ellátott épület, ami két sírt és egy jelképes gyereksírhelyet foglal magába. Vorhand Mózes nyugszik itt, és felesége Ráchel. A sírokon egy-egy 2000 literes *kvitli*-láda van a kéréscedulák számára. Tetejük bádogborítású, ezen lehet mécses gyűjtani. A mennyezeten örökmécses függ. A falakon emléktábla és persely található. A zsoltáros könyvek részére külön szekrényt helyeztek el az egyik sarokban. A sírházban két pad is van. A sír a zarándoklat központi helye.¹⁸ Itt mondják el imáikat, egyéni kéréseiket, miközben a sírkőre borulnak. A halott önmagában rituálisan tisztátalan, ugyanakkor a szentéletű embereknel ez a tisztátalanság átértelmeződhet. Ez már Luriánál és Chájim Vitál kabbalisztikus munkáiban is megjelenik.¹⁹ A tudatosan modernizáló zsidóság által is használt vallástörvényi kivonatban, héber-magyar gyakorlati útmutatóban szintén hozzák. Az igaz jámborok sírja szent hely, amely az ott nyugvó által szentelődik meg. Az ima itt inkább meghallgatásra lel. Az ott nyugvó igaz pedig szószóló lehet.²⁰

A makói zsidóság visszalátogatásainak és a *Makói Szent Udvar* körleveleinek értelmét – a hagyomány átadásán túl – a genealógiai emlékezet megítélése teszi érthetővé. Az egyéni érdemek, a *z'chut ácmoi* mellett a felmenők érdemei, a *z'chut ávot* előre vetítik az egyén várható társadalmi és vallási szerepét a közösségben. A származás így erősen felértékelődik. Perifériális, ám jó példája ennek, egy New York-i idősebb rabbi közösségi támogatásra nem lelt kezdeményezése. Makón család-múzeumot szeretett volna felállítani, a különböző családokat a levéltári ténnyanyag mellett – származásuk előkelősége szerint – arany-, ezüst- és bronzfákon jelenítve meg.

A tényleges zarándoklaton, és a szétküldött képek által a körlevelekben is a genealógiai aspektust az emlékezés és a narrativitás képviseli, valamint a rutinok.

16 URBANCSOK 2004, 41, 86.; BACSKAI 2004, 67-68.

17 BACSKAI 2004, 134.

18 A mai magyarországi zarándokhelyek sírházairól lásd: GLESZER 2008b, 339-365.

19 GRAB 2008, 209, 212.

20 *Kicur Sulchán Aruch* CXXIX, 13., a sírnál végzett rítusokról lásd: FÉNYES – GLESZER 2009, 67-82.; GLESZER 2010, 216-239.

Ezekben az idősök mellett főleg a *rebbe* jelenik meg közvetítőként. A *rebbe* mnemotechnikai személy, akinek a szavait felveszik, cselekedeteit képileg is megörökítik. Makóra viszonylag kevés kisgyermek érkezik, a képek viszont külön kidomborítják ezeknek a gyerekeknek a *rebbe* környezetében végzett rítusait, ami többnyire a vallási nagykorúvá válás idejére tehető. A megörökített mozzanatok mögött a temetők és a közösségi élet egykori helyei az emlékezés kulisszáit képezik.

A temetők a látogatások során sűrített formában jelenítik meg a közösség történetét. A *rebbe* és a Makói Zsidók Világszervezetének elnöke *minjen kíséretében a halálozási évforduló napján bejárja az összes makói izraelita temetőt. A lakott terület növekedésével ugyanis mind kintebbre került a tényleges temetkezési hely, a vallástörvénynek megfelelően viszont a korábbi, hatóságilag használaton kívül helyezett sírkertek továbbra is megmaradtak. Ohel Mose sírházába – egy-egy sábeszal összekötött zarándoklaton – többször kilátogat a rebbé, és tőle függetlenül is mennek zarándokok jóval sábesz előtt és ausz után. A nagy sírlátogatást, amelyen a rebbé imájához csatlakozhatnak, viszont az említett temetőlátogatások előzik meg, végigjárva a makói közösség története során használt temetőket. Adam S. Ferziger német neo-orthodox történeti anyagon mutat rá arra, hogy a temető miként jelképezheti egyszerre a folytonosságot és az újítóktól való elhatárolódást. Az orthodox temető többnyire az újítók tulajdonában maradt zsidó temető mellett jött létre, de attól kerítéssel elhatároltan, független területként. Ez egyszerre kínálta fel Ferziger olvasatában a közösséghez tartozás genealógiai folytonosságának érzetét és a jelen újítótól történő egyértelmű elkülönülés kinyilvánítását.²¹ Makón a Jángori temető szintén orthodox és neológ részre oszlik. Ohel Mose sírja után a rebbé és kísérete Jeriat Slomo szerzője, Zalman Ullmann (1826-1863) sírját látogatja meg, aki az orthodox-neológ szakadás, a tájlung igazaként jelenik meg. Ezeket a sírokat gondozzák. Ohelt emelnek föléjük, a felújítások híreit pedig a szatmári *Der Yidben* (USA) és más *harédi* lapokban közlik.²²*

A közösségi emlékezetet újramondó, családi nemzedéki emlékezetén keresztül megjelenítő és genealógiai vonatkozásai révén kanonizáló személy Ohel Mose leszármazottja, a *rebbe* lesz. Az emlékezés helyei azonban nem korlátozódnak a temetőre. A zarándokok bejárják az egykori zsidó utcákat, meglátogatják az egykori *jesiva* romos épületét. A halálozási évfordulót megelőző *sábeszt* pedig szintén a *rebbe* vezeti le, és a *jurcájt* rituális étkezését is a *rebbe* adja a makói zarándokházban.

Ezek a zarándokhelyek és alkalmak megjelennek a szentföldi és amerikai illusztrált *harédi*, vallásos sajtóban is. A színes cikkek többnyire a makói zsidóság közösségi életének illusztrációit nyújtják, valamint reprezentálnak: a makóiság képének kialakítását szolgáltattják a külvilág felé, továbbá híreket nyújtanak a közösségek otthon maradt tagjainak. A sír és a zsinagóga jelképpé is vált. Az emblematiszálódás főleg az utóbbinál hangsúlyos. A sír a megtérés, a *t'suva* tevés helyeként jelenik meg a közösségi zarándoklat meghívóján, amelynek hátlapja erre vonatkozóan a *cádik* végrendeletéből idéz. Aki a megtérés szándékával keresi

21 FERZIGER 2005. 100, 108.

22 Vö. GLÄSSER 2011., illetve a fontosabb hírek nyomom követhetők a www.mzsh.hu honlapon.

fel a *cádik* sírját, azért a *cádik* fog közbenjárni. A zsinagóga mint embléma a meghívón kívül feltűnik a közösségi díszokleveleken, pecséteken, névjegykártyákon, könyvelőlapokon és belső borítókon egyaránt.

Ezek a szimbólumok és mnemotechnikai helyek az új környezet megalkotását is strukturálják. A zsinagóga formája az *ashdodi* Talmud-iskola építészeti megoldásait rajzolta elő, míg a mindennapi élet tereinek jelentéssel történő megtöltését egy-egy kép vagy festmény segíti. Ezek pedig a kulisszák részeiként feltűnnek a körlevelek képes híreiben is.

Digitális képek és egyéb csatolmányok formájában a hírt közlő körleveleknek kiemelt tartalma a zárandoklat. Ez alatt az éves makói haza/visszalátogatás értendő. Hogy mennyire jelent ez hazalátogatást jogosan vethető fel. A leszármazottak részéről a zárandokház építtetője a makóiség megőrzése céljából a hazalátogatást tartotta elengedhetetlennek, tehát hogy ténylegesen lakjon pár család Makón. Ez tudtommal nem történt meg.

A körlevelek másik fontos funkciója az önreprezentáció és annak terjesztése. A makóiakról íródott héber, jiddis vagy magyar nyelvű cikkek szkennelt formában ezekben a körlevelekben futnak szét, a címzettek között – a tagok mellett – néhány kutatónak is. A megjelenített események, a zárandoklat mellett, a szentföldi közösség és a *rebbe* körül rajzolódnak ki. Új imaházak, tanházak – közösségi gyarapodást reprezentáló – képei ezek. A *rebbe* személye önmagában is a vizuális megjelenítés középpontjába kerül. A képi ábrázolás tórai tilalma miatt a *rebbek* ábrázolása élesen megosztja az orthodox zsidó társadalmat. Ahol viszont elfogadott, ott ezeket a képeket gyűjtik, cserélik, megosztják, igyekeznek beszerezni, legyen az mobiltelefonról vagy profi gépről származó, érkezzon a hívektől vagy a kutatótól. A körlevelek esetében hasonló történik. A nagyobb ünnepeket követően – azokról a ünnepi momentumokról és rítusokról, ahol a vallástörvény a fotózást, vagyis inkább az elektromos készülékek ki-be kapcsolását, új dolgok létrehozatalát engedélyezi – körlevelekben tudósítanak. Ezeken a rítusok végzője a *rebbe*, többnyire gyerekekkel körülvéve. Ez egyben tükrözi a 20. század eleji magyarországi orthodox törekvéseket és értékeket is: az idős és fiatal generációk vallásosságban megnyilatkozó egységét, valamint a korábbi generációk autoritását és modellalkotását. A *rebbe* útjai hasonló gyakorisággal szerepelnek a körlevelek között. A közösségi kötődéseket, más közösségekkel, chászid dinasztiákkal kialakított kapcsolatait rajzolják meg képileg rövid, pár szavas tárgymegjelölés mellett. Itt esküvők, repülőutak, zárandoklatok és Tóra-avatások fotói tűnnek fel. Nem utolsó sorban pedig a körlevelek megjelenítik a *Makói Zsidók Világszervezetének* a közösség érdekében tett protokolláris lépéseit, legyen szó a várossal való jó viszony ápolása jegyében a makói polgármesternél tett tiszteletlátogatásról, vagy nagyköveti fogadás keretében a magyar köztársasági elnökhöz intézett – a zárandokhelyhez vezető jángori dűlőút aszfaltozását kérő – folyamodványról.

A temető mint láthattuk sokkal differenciáltabb funkcióval, rétegzettebb szimbolikával bír, mint a szekularizálódó magyarországi társadalom temetőinek többsége. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy a zsidó temetők nagy részétől eltérően Makón genealógiai szálakkal kötődő, konkrét közösség áll a temető mögött. Ez a

közösség tartja elevenen azt a kulturális emlékezetet, ami a temetőt megeleveníti, a nemzedéki emlékezetek zárványszerű tárgyiasulásán és írásban való rögzítésén túl a nemzedékek láncolatába fűzi, miközben a jelen felől azt újabb jelentésekkel, értelmezésekkel látja el. Az elvándoroltak és gyermekeik nemzedéki emlékezetének unokák felé történő továbbadását, a Makót elhagyó nemzedék eseményeinek közösségi megalapozó emlékezet részévé tételét a térbeli elhelyezés és az újbóli megtapasztalás segíti. Maurice Halbwachs általános megállapítását²³ figyelhetjük meg Makó esetében is. Az elvándorolt makóiak „megkettőzik”, újrateremtik az emlékezet tereit – Makón, *Ashdod*-ban és *Kirjat Atan* – de körleveleik, audiovizuális felvételeik által virtualizálják is azokat. Ebben a kulturális gyakorlatban játszanak fontos szerepet az emlékezést mederbe terelő személyek, jelen esetben az idős makóiak és a *cádikként* tisztelt főrabbi leszármazottai. Azért is fontos – és figyelmet érdemlő – ez a folyamat, mert az a „közeg”, amelyre az emlékezés irányul gyökeresen eltér attól, amelyben keretként az emlékezés maga zajlik. A tényleges jelenlét mellett – ami mindig csak a közösség töredékének adatik meg – az emlékezés csatornáit a beszámolók és a vizuális reprezentációk jelentik. A körlevelek vizuális reprezentációi például egy sajátos kettősség megnyilvánulási formáját képezik. Elvi szinten a korábbi hazában, a felmenők által gyakorolt minták válnak követendővé az újabb generációk megváltozott környezetében is. A folytonosság a rítusok, a meghatározó életvezetési modellek és az emlékezetes múlt szintjén jelenik meg. A gyorsan változó technika eszközei és lehetőségei ezeknek rendelődnek alá, ezek mentén kerülnek besorolásra és felhasználásra.²⁴ Bruce David Forbes és H. Mahan Jeffrey meghatározását követve²⁵ ez a jelenség a populáris kultúra elemeinek vallási kontextusban történő használataként azonosítható. Számolni kell ugyanakkor azzal is, hogy a vallásantropológia által vizsgált jelenségektől eltérően itt sokkal hangsúlyosabban jelenik meg a vallási kontroll, valamint az intézményi legitimitások és vallási autoritások által kijelölt keret. Egy hagyományos, kényszerűen hátrahagyott – és időközben gyökeresen megváltozott világ – a globális tömeg- és technikai társadalom eszközeinek szelektív használatával kerül rögzítésre, újraalkotásra és megőrzésre. A digitális vizuális reprezentáció – ami önmagában hordozza a globalizálódó világ kommunikációjának gyökeres átalakulását – egy tradicionalitásra törekvő közösség használatában a változatlanóság aurájának biztosítójaként a változásra adott válasz részévé válik. Az új eszközöknek, jelenségeknek szelektív és hagyomány szolgálatába állított beépítése így egy globalizálódó kontextusban – a technika, a tömegkommunikáció és a tömegközlekedés által – a széttöredezett terek áthidalását, egymás mellé rendezését szolgálja. A körbeküldött és digitálisan tárolt képi anyag – a résztvevők ténylegesen megörökített és az értesülő közösségi tagok pszeudo-emlékeiként – az összetartozás tudatát erősíti meg, s iktatja ki (vagy legalábbis csökkenti) az egyes közösségek közé ékelődő időbeli és térbeli elválasztottság érzetét.

23 ASSMANN 1999. 41-42.

24 Szeretnék köszönetet mondani Voigt Vilmosnak, aki a technikához való Amish viszonyulással ütköztetve felhívta a figyelmemet a chaszid technika-használatra.

25 FORBES – JEFFREY 2005. 12.

IRODALOM

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

BACSKAI Sándor

1997 *Egy lépés Jeruzsálem felé.* Múlt és Jövő Kiadó, New York – Budapest – Jeruzsálem.

2004 *Az első nap.* Emlékképek az ortodox zsidóságról. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.

BAUMEL, Simeon D.

2003 *Weekly Torah Portions, Languages, and Culture Among Israeli Haredim.* *Jewish Social Studies* 10. (2). 154–155.

BODÓ Júlia

2000 *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban.* KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print, Csíkszereda.

FÉNYES Balázs – GLESZER Norbert

2009 *Igazak érintése. A szent, a tiszta és a tisztátalan fogalma Magyarországon a cádikok iránti tisztelet megnyilvánulásaiban.* Barna Gábor (szerk.): *Érzékek és vallás.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 22. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. 67-82.

FERZIGER, Adam S.

2005 *Exclusion and Hierarchy. Orthodoxy, Nonobservance, and the Emergence of Modern Jewish Identity.* University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

FORBES, Bruce David – JEFFREY, H. Mahan

2005 *Religion and Popular Culture in America.* Revised Edition. First published 2000. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London.

GLÄSSER Norbert

2011 mako110@. A makóiség képi megjelenítése a „Makói Szent Udvar” elektronikus körleveleiben. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Néprajzi Tanulmányok – Studia Ethnographica* 7. Szeged. 61-80.

GLESZER Norbert

2006 *Zsidó-búcsúk ma. A magyarországi csodarabbikhoz folytatott zarándoklatok átstrukturálódása az ezredfordulón.* *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 18. (3-4). 69-94.

2008a *Zsidóság – a Communitas judeorumtól a virtuális közösségig.* In: Tóth Ferenc (szerk.): *Makó monográfiája 3. kötet,* Néprajz – Vallási néprajz. József Attila Múzeum Makó, Makó. 971-987.

2008b *Az igazak sátrainál. A magyarországi „csodarabbi” sírok, mint a kegyelet által megszentelt helyek.* In: Grynæus Tamás (szerk.): *Köztéri szakrális kisémlékek.* *Devotio Hungarorum* 11. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. 339-365.

- 2010 Üzenetek e világból. A kvitli elhelyezésének ritualizálása a magyarországi cádik-síroknál. In: Barna Gábor – Gyöngyössy Orsolya (szerk.): *Ritus és ünnep – Rite and Feast*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 25. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. 216-239.
- GRAB, Jonathan
2008 The Cult of the Saints in Lurianic Kabbalah. *Jewish Quarterly Review* 98. (2). 203–229.
- GRUBER, Ruth Ellen
2002 *Virtually Jewish*. Reinventing Jewish Culture in Europe. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London.
2009 Beyond Virtually Jewish. New Authenticities and Real Imaginary Spaces in Europe. *Jewish Quarterly Review* 99. (4). 487–504.
- GYÁNI Gábor
2000 *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- KESZEG Vilmos
2002 A genealógiai emlékezet szervezése. In: Árva Judit – Gyarmati János (szerk.): *Közelítések az időhöz*. Tanulmányok. Tabula könyvek 3. Néprajzi Múzeum, Budapest. 172–212.
- OLICK, Jeffry K. – ROBBINS, Joyce
1999 A társadalmi emlékezet tanulmányozása: a „kollektív emlékezettől” a mnemotechnikus gyakorlat történeti szociológiai vizsgálatáig. *Replika* 37. 19–43.
- SZABÓ Piroska
2003 Image of Jews in the Memory of Residents of Makó. *Acta Ethnographica Hungarica* 48. (1–2). 63–86.
- SZARVAS ZSUSZA
2003 “On the Border of Two Worlds.” Some Aspects of the Co-existence of Rural Jews and Peasantry in Hungary. *Acta Ethnographica Hungarica* 48 (1–2). 49–61.
- TÁTRAI ZSUSZANNA
2004 Távoli Templom. 90 perces dokumentumfilm. *Ethnographia* 115. (3). 317–321.
- URBANCSOK ZSOLT
2004 *Makói holokausz emlékkönyv*. A soá 60. évfordulójára. Szegedi Zsidó Hitközség, Makó.
- VINCZE KATA ZSÓFIA
2009 *Visszatérők a tradícióhoz*. Elszakadás a zsidó hagyománytól és a báál tsuvá jelenség kérdései a rendszerváltás utáni Budapesten. Szóhagyomány. MTA Néprajzi Kutatóintézet – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék – L’Harmattan, Budapest.

GLÄSSER, NORBERT

BETH-CHAIM (THE HOUSE OF LIFE)

Real and Virtual Places of Collective Memory
in Jewish Cemeteries of Makó

We settle in an environment and regard it as ours by way of attributing meaning to its elements. At times, we attribute several different meanings to the same spaces. Present paper studies the representations of the community of Makó. A traditional community whose members were forced to emigrate and which has since then thoroughly changed is recorded, reformulated and preserved by selective means of globalised mass communication. The digital-visual representation – which in itself represents the thorough change of globalizing communication – used by a community emphasizing its traditionalism becomes a part of its answer to change, as a guarantee of immutability. Selecting and using new means and phenomena in maintaining tradition in a globalised context – with help of technology, mass communication and public transport – helps bridging and connecting disintegrated spaces. Photos sent attached to email circulars and preserved in a digital form strengthen the feeling of belonging to community, at the same time eliminating the distance in time and space between members of the community.